
lesbrief

**Terpen
en**

**Wierden
land**

Inhoud

Voorwoord	3
Inleiding	4
Kennismaking en introductie	5
A. Het landschap en het ontstaan van terpen en wierden	6
B. Archeologie: het woonstalhuis en de radiaire terp	9
C. Het leven op de terp	12
D. Schrijf een kaartje over ons erfgoed!	14
Kerdoelen	16
Aansluiting bij regionale canons	17

Deze lesbrief is ontwikkeld door erfgoedjuf Dineke van der Wal in het kader van het project Terpen- en wierdenland, een verhaal in ontwikkeling. De filmpjes werden gemaakt door Eelco Bruinsma, Moonfrog Studio. De vormgeving is van Pieter Malfliet, FLAM ontwerpburo.

Voorwoord

De lesbrief Terpen- en Wierdenland stelt leerkrachten van groep 7 en/of 8 in staat om zelf een erfgoedles te geven over de ontstaansgeschiedenis en ontwikkeling van terpen- en wierden in het noorden van Nederland.

Deze erfgoedles is bijzonder geschikt voor scholen die in een terp- of wierdedorp staan en biedt u als leerkracht de kans om de geschiedenis dichtbij huis tot leven te brengen. Tijdens de lessen maken de leerlingen kennis met de geschiedenis van het eeuwenoude cultuurlandschap waar ze in wonen, leren ze over het ontstaan van de terpen en wierden en ontdekken ze wie hier gewoond hebben.

Inleiding

Voorafgaand aan de les

De lesbrief Terpen- en Wierdenland is geschikt voor klassikale erfgoedlessen in groep 7 en/of 8.

Wanneer uw school in een terp- of wierdedorp staat dan kunt u de les extra waardevol maken door een verbinding te leggen met de eigen omgeving. Vraag de leerlingen of ze weten waar de terp/wierde in eigen dorp ligt. Misschien kunt u zelfs met de leerlingen een wandeling maken en de terp/wierde ter plekke bekijken. Door de les toe te spitsen op de eigen omgeving en het eigen dorp spreekt het verhaal de leerlingen vaak veel meer aan.

Deze lesbrief is opgedeeld in verschillende onderdelen, deze kunnen op verschillende momenten worden behandeld. Sommige vragen kunnen klassikaal worden behandeld. Bij andere is het beter om de leerlingen eerst zelfstandig een antwoord te laten opschrijven. De antwoorden kunnen daarna klassikaal worden besproken.

De les wordt gegeven met behulp van een powerpointpresentatie. In deze lesbrief is steeds aangegeven welke slide bij het betreffende lesonderdeel hoort. In deze powerpointpresentatie staan ook linkjes naar informatieve filmpjes op de website

www.educatie.terpenenwierdenland.nl

Het is aan te raden om voorafgaand aan de les deze site te bekijken. De site bevat veel informatie over het ontstaan en de ontwikkeling van terpen en wierden.

De vragen en opdrachten staan op een apart opdrachtvel dat u voor de leerlingen kunt printen.

Kennismaking en introductie

Terpen en wierdenland = Cultuurlandschap

➤ POWERPOINT SLIDE 2: Op de fiets...

Onderwijsgesprek door de leerkracht, circa 10 minuten.

Stel je voor dat jullie vandaag met de klas een fietstocht zouden maken in de omgeving van jullie dorp? *Welke dingen kom je dan tegen in het landschap*?*

*Landschap = het uiterlijk van een bepaald gebied, dat bestaat uit een combinatie van natuurlijke dingen en door mensen gemaakte dingen.

Wat zijn belangrijke kenmerken van de omgeving waarin jullie wonen?

Schrijf de antwoorden die worden gegeven op het schoolbord.

(Hier zijn heel veel verschillende antwoorden mogelijk natuurlijk. Het gaat dan ook niet om juiste antwoorden, maar meer om bewustwording en een open blik.)

Voorbeelden: zeedijk, boerderijen, akkerbouw, koeien, kerktorens, dorpjes, gras, weilanden, terpen/wierden, sloten, autowegen, fietspaden, fabriek.

Zijn deze dingen er altijd al geweest of zijn deze gemaakt door mensen?

De meeste dingen die je ziet zijn ooit door mensen gemaakt en aangelegd. Zo'n landschap dat door mensen is **vormgegeven** noemen we een cultuurlandschap. Mensen hebben hier al eeuwenlang het land bewerkt en vormgegeven zodat ze er kunnen wonen en werken. Het noorden van Nederland zag er een paar duizend jaar geleden heel anders uit.

➤ POWERPOINT SLIDE 3: Eeuwenoud cultuurlandschap

De eerste mensen kwamen rond 600 voor Christus hier in het noorden wonen. Dat is dus 2600 jaar geleden. *Wat denk je dat het grootste probleem was voor de mensen die in dit gebied wilden wonen?*

Antwoord: Bij storm of slecht weer kon het land onder water lopen omdat er nog geen zeedijk was. Het land hier was kwelderland. Doordat het land soms nog met zout water overstroomde groeiden er hele andere planten en leefden er andere dieren. Door het zout in de grond groeiden er geen bomen.

Het buitendijkse gebied - het land achter de zeedijk - is nog steeds kwelderland.

Eventueel kan dit filmpje ter illustratie worden getoond:

<https://educatie.terpenenwierdenland.nl/video/video-de-natuur/>

Bij dit filmpje horen geen opdrachten, het is daarom ook niet opgenomen in de powerpointpresentatie.

Het landschap en het ontstaan van terpen en wierden

Op de kwelderweilanden in het noorden kon meer vee grazen dan in het binnenland. Dit maakte het kwelderland aantrekkelijk om te wonen. De eerste bewoners woonden op de hoger gelegen stukken, de kwelderwallen. Maar toen de zeespiegel langzaam begon te stijgen waren deze kwelderwallen niet hoog genoeg om droge voeten te houden bij hoog water. Om toch in dit gebied te kunnen wonen hebben de mensen die hier kwamen het landschap aangepast. Ze hebben woonheuvels gemaakt die hen beschermden wanneer het zeewater zo hoog was dat het land overstroomde. Deze woonheuvels noemen we nu terpen/wierden.

De eerste twee vragen kunnen klassikaal worden gemaakt.

1.

Vraag: Welk antwoord is goed?

Het noorden van Groningen en Friesland is heel oud cultuurlandschap.

Een cultuurlandschap is...

- Een landschap dat door mensen is ingericht om er te kunnen wonen en werken.
- Een landschap waar mensen wonen met een rijke culturele geschiedenis.
- Een landschap dat heel geschikt is om te wonen en te werken.

Antwoord: Een landschap dat door mensen is ingericht om er te kunnen wonen en werken.

2.

Vraag: De eerste bewoners kwamen rond 600 voor Christus hier in het noorden wonen. De kwelderweilanden waren namelijk heel vruchtbaar en er kon meer vee grazen dan in het binnenland. De koeien van deze boeren waren wel kleiner dan onze koeien. Toch was dit vee belangrijk bezit voor mensen.

Waar denk je dat het vee voor gebruikt werd?

Antwoord: Melk om bijvoorbeeld kaas en boter van te maken, vlees om te eten, runderen werden ook gebruikt om voor een te spannen, huiden werden gebruikt voor kleding en dergelijke, van botten werden gebruiksvoorwerpen gemaakt, mest werd gebruikt om het land vruchtbaar te maken of om de terp op te hogen.

> POWERPOINT SLIDE 4: Terpen- en wierdenland

Filmpje 'Terpenland is kwelderland'

Bekijk met de klas het filmpje over het kwelderlandschap. Laat de leerlingen daarna de bijbehorende vragen alleen of in tweetallen maken. Leerlingen die eerder klaar zijn kunnen eventueel de woordzoeker maken die op de laatste pagina van het opdrachtvel staat. Bespreek de antwoorden kort met elkaar.

3.

Vraag: De eerste bewoners kozen ervoor om op de hoger gelegen delen te gaan wonen, deze hogere delen noemen we kwelderwallen. Een logische keuze! Daar bleven je voeten langer droog.

- > Kleur op de kaart de hoger gelegen gebieden **rood**.
- > Kleur het gebied tot waar de zee kon komen bij hoog water **blauw**.

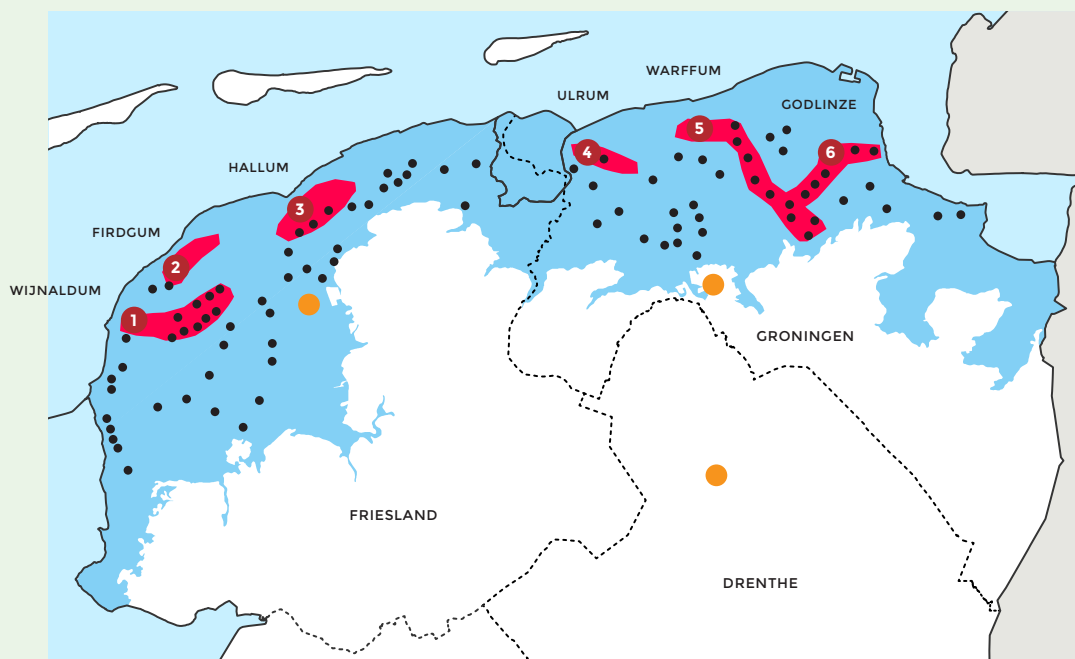
In welk gebied ligt het dorp waar jij woont?

Antwoord:

> POWERPOINT SLIDE 5: Kaart terpen- en wierdenland

Op deze kaart zijn de hoger gelegen gebieden rondom Wijnaldum, Firdgum, Hallum, Ulrum, Warffum en Godlinze rood (dit zijn de kwelderwallen). Het blauwe gebied is terpen- en wierdenland. Bij erg hoog water kon dit onder water lopen. Op de kwelderwallen en in het lager gelegen gebied eromheen werden woonheuvels aangelegd om droge voeten te houden bij hoog water.

Vergelijk deze kaart met het kaartje wat jullie hebben ingekleurd. Zie je hoeveel er veranderd is? Bespreek de verschillen met elkaar. Kun je ook aanwijzen waar jullie wonen?

4.

Vraag: De zwarte stipjes op de kaart zijn allemaal terpen en wierden. In het filmpje is uitgelegd waarom de terpen en wierden zijn ontstaan. Kun je in je eigen woorden vertellen waarom en hoe deze terpen en wierden zijn ontstaan?

Antwoord:

➤ **POWERPOINT SLIDE 6: De ontwikkeling van terpen en wierden**

De eerste mensen woonden op de hoger gelegen kwelderwallen. Toen de zee begon te stijgen maakten ze verhogingen in het landschap om op te kunnen wonen.

Toelichting: De eerste woonpodia waren maar 50 tot 100 centimeter hoog en precies groot genoeg voor 1 huis. In de loop van de tijd werden de podia opgehoogd, onder andere omdat de zee steeg. Hierdoor groeiden groepjes van woonpodia aan elkaar. De terp/wierde werd opgehoogd met bijvoorbeeld: mest, afval, plaggen van de kwelder, oude huizen die niet meer geschikt waren om in te wonen werden platgegooid en bedekt met modder daarna werd het nieuwe huis bovenop het oude huis gebouwd. De zee zorgde bovendien voor natuurlijke groei van de terp/wierde door het opslibben van klei die door de zee werd achtergelaten.

Doordat woonpodia aan elkaar groeiden ontstonden in de loop van de eeuwen grotere terpen en wierden waar meerdere huizen op stonden. Op de afbeelding in de powerpoint en op pagina 3 van het opdrachtvel zie je de verschillende fases van bewoning.

Extra uitleg: Wat in Friesland terpen worden genoemd, heet in Groningen wierden. Met beide woorden wordt hetzelfde bedoeld: kunstmatige heuvels die door mensen zijn opgeworpen om bij hoog water een droge plek te hebben. Het Groningse woord wierde staat dicht bij het originele woord 'wurth'. Het Friese woord terp betekende oorspronkelijk dorp, maar is inmiddels de gebruikelijke term geworden voor woonheuvels.

Archeologie: het woonstalhuis en de radiaire terp

Onderwijsgesprek door leerkracht, circa 5 minuten

> POWERPOINT SLIDE 7: Opgravingen in Ezinge (Groningen) 1923-1934

We hebben heel weinig bronnen over het leven op de terpen en wierden. Fotografie bestond nog lang niet (een uitvinding uit de 19e eeuw), en er zijn ook (bijna) geen geschreven teksten uit deze periode. *Hoe denk je dat we toch iets te weten kunnen komen over deze tijd?*

Antwoord: Door opgravingen / grondboringen / archeologie. In de grond zijn heel veel sporen van vroeger terug te vinden. Ook wij laten sporen achter in de grond, bijvoorbeeld wanneer je een sleutel verliest. Deze sporen in de grond noem je het bodemarchief. Hoe dieper je graaft hoe verder terug je in de tijd gaat. Terpen en wierden bevatten sporen van eeuwenlange bewoning.

Archeologie is een soort speuren in de grond. Je weet van te voren niet wat je gaat vinden. En als je wat vindt weet je ook niet altijd wat het betekent. Alle sporen die archeologen vinden gebruiken ze als puzzelstukjes om meer te weten te komen over een bepaalde tijd. Vaak worden er heel veel potten en scherven gevonden, maar soms ook bijzondere sieraden.

Een beroemde archeoloog die hier in het Noorden veel opgravingen heeft gedaan is A.E van Giffen. Hij leefde van 1884-1973. Hij is vooral beroemd geworden door de afgraving van de wierde in Ezinge (Groningen) tussen 1923 en 1934. Dankzij deze opgravingen weten we dat de mensen in de IJzer- en Romeinse tijd helemaal niet in primitieve hutten leefden, maar in grote boerderijen. Zo'n boerderij noemen we een woonstal.

> POWERPOINT SLIDE 8: Opgraving in Ezinge, 1933: woonstalhuis

Een archeoloog vindt natuurlijk nooit een complete woonstal, maar wel verkleuringen in de grond waar een paal heeft gestaan. Soms worden er houtresten gevonden of een stuk van een gevlochten muur. Ook kun je door een verkleuring in de bodem zien waar vuur werd gemaakt. Met al deze puzzelstukjes hebben archeologen de plattegrond van een woonstalhuis kunnen tekenen. Zoals je op de foto kunt zien zijn in Ezinge wel hele duidelijke sporen van woonstalhuizen gevonden. Kijk maar eens goed naar de foto, want dit is heel bijzonder.

➤ **POWERPOINT SLIDE 9: Reconstructie van een boerderij**

Op pagina 4 van het opdrachtvel staan twee tekeningen van een reconstructie van een woonstalhuis, bekijk deze ook met de klas.

Meer informatie over de woonstal is te vinden op <https://educatie.terpenenwierdenland.nl/close-up/woonstalhuis>

De mensen die in deze boerderijen woonden hadden vaak veel vee. In sommige boerderijen pasten wel 40 stuks vee! Voor die tijd was dat heel veel. Hoe zag het leven van deze mensen er uit? Dat zie je in het filmpje.

➤ **POWERPOINT SLIDE 10: Filmpje: in en om de woonstal**

Bekijk het filmpje over het dagelijks leven in en om de woonstal.

➤ **POWERPOINT SLIDE 11: Welke voorwerpen horen niet in de woonstal thuis?**

Deze zoekopdracht kan zowel klassikaal als individueel gemaakt worden. Houd er wel rekening mee dat de afbeelding achter in de klas niet altijd goed te zien is.

5.

Vraag: Kijk naar de foto op het digibord.
Welke voorwerpen horen **niet** thuis in een woonstalhuis?

Mogelijke antwoorden zijn: bloempot, fiets, wc pot, blauwe radio, rode lamp, voetbal, wasknijpers, speelgoed auto, cello, theepot op het vuur, koffiemolen op de plank links, klok in de hoek, ouderwetse telefoon onder de klok, fototoestel, ouderwets strijkijzer naast het fototoestel.

Dit hoort wel in een woonstalhuis: het varkentje rechts hoort hier wel thuis, mensen en dieren worden onder hetzelfde dak.

De volgende twee vragen kunnen zelfstandig of in tweetallen worden gemaakt. De antwoorden kunnen klassikaal besproken worden.

6.

Vraag: Bekijk *eerst* de plattegrond en de dwarsdoorsnede van het woonstalhuis op *bladzijde 4* goed. Wat valt je op? Zet een kruisje voor de zinnen die volgens jou goed zijn. Let op: er kunnen meerdere zinnen goed zijn.

Antwoord:

- Mensen en dieren woonden onder hetzelfde dak
GOED: vaak was er alleen een laag muurtje
- Er werd al met stenen gebouwd
FOUT: pas vanaf de 12e eeuw begonnen monniken met het bakken van bakstenen hier in het noorden
- Het hele bouwwerk bestaat uit hout, riet en leem
GOED: kijk maar naar de genoemde materialen op de tekening
- Het vee heeft een eigen ingang
GOED: het woonstalhuis had 2 ingangen, dit is duidelijk te zien op de plattegrond

7.

Vraag: De kleine huisterpjes groeiden aan elkaar tot een grote terp/wierde met meerdere woonstalhuizen. De grond op zo'n grote terp/wierde moest dan eerlijk verdeeld worden zodat iedereen veilig kon wonen. Veel terpen/wierden waren rond. Dit noemen we een radiaire terp. Een ronde terp/wierde werd verdeeld in een soort pizzapunten. Maar er waren ook rechthoekige terpen, zoals Hallum en Warffum.

Door opgravingen weten we hoe een radiaire terp ongeveer was ingericht.

Op de volgende bladzijde zie je een plattegrond, bekijk deze goed.

Vul daarna deze woorden in achter het juiste cijfer: *dobbe, wei- en hooilanden, woonstalhuis, akker, erf, ossengang, slootjes*.

➤ POWERPOINT SLIDE 12: Plattegrond van een radiaire terp/wierde

Antwoord:

1. Ossengang: een pad rondom de terp, waarover men met het vee naar huis kon lopen.

2. Dobbe: bewaarplaats voor zoet drinkwater, bijvoorbeeld hoog op de terp zodat het zoute zeewater er niet bij kon komen.

3. Woonstalhuis: grote boerderij in de vorm van een stal waar mensen en dieren woonden.

5. Slootjes: voor het afvoeren van bijvoorbeeld regenwater.

6. Akker: aan de zijkant van de terp, alleen als de zee heel hoog kwam liepen deze onder water.

7. Wei- en hooilanden: hier kon het vee grazen en werd hooi verzameld voor de winter. Deze stukken land konden onder water lopen.

4. Erf: de terp werd verdeeld tussen de bewoners. Iedere boerderij had zijn eigen erf in de vorm van een pizzapunt.

Het leven op de terp

> **POWERPOINT SLIDE 13: Filmpje: wat aten de bewoners van de terpen**

Door opgravingen weten we meer over wat de terpbewoners aten. Er zijn bijvoorbeeld pitten en zaden gevonden. Bekijk het filmpje over het eten van de terpbewoners.

Maak daarna klassikaal de volgende vraag.

8.

Vraag: In het filmpje heb je gezien wat de terpbewoners aten. Kijk nu naar de foto op het digibord. Welke dingen werden **wel** of **niet** door de terpbewoners gegeten of gedronken? Schrijf ze hieronder in de juiste kolom.

> **POWERPOINT SLIDE 14: Foto: wat aten de bewoners van de terpen?**

Antwoord:

Wel

kaas
boter
eieren
vis
bessen en fruit
melk
haver
peulvruchten
(wal)noten

Niet

spaghetti
macaroni
chocolade
suiker
koffie
quinoa
rijst
citroen
banaan
coca cola
worteltaart
tomaat
zout
aardappelen
wortelen

Uitleg bij enkele voedingsmiddelen:

Aardappelen: wij vinden aardappelen echt Nederlands eten, maar de aardappel komt uit Zuid-Amerika en kwam pas in de 16e eeuw naar Europa.

Zout: de romeinen waren al wel bekend met het gebruik van zout, zij gebruikten het vooral om eten langer te kunnen bewaren. Zout was erg kostbaar.

Tomaat: tomaten komen uit Midden-Amerika. De Spanjaarden namen de plant in de 16e eeuw mee naar Europa, maar eerst alleen als sierplant. Tomaten worden pas sinds de 18e eeuw gegeten in Europa.

Wortelen: de eerste wortelen komen uit Iran en werden in de 17e eeuw door de VOC meegenomen naar Nederland.

Vlees: niet te zien op deze foto, maar zoals ook te zien is in het filmpje werd dit wel gegeten.

> **POWERPOINT SLIDE 15: Een bijzondere vondst**

Naast sporen van woonstalhuizen, van dagelijkse gebruiksvoorwerpen en voedsel worden er soms ook hele bijzondere dingen gevonden in de terprgrond. Zoals deze fibula. Een fibula is een mantelspeld.

Deze mantelspeld is in 1953 gevonden op een akker in de buurt van Wijnaldum. Het is een dure speld van goud en almandijn. De speld stamt uit de vroege middeleeuwen, circa 600 na Christus. Door zulke vondsten weten we dat er naast boeren ook rijkere en belangrijke mensen op de terpen woonden. Deze speld is waarschijnlijk van een vrouw geweest. Misschien een soort koningin of priesteres.

De speld wordt tegenwoordig bewaard in het Fries Museum. Door onderzoek weten we dat het rode almandijn uit deze fibula afkomstig is uit India. Dit betekent dat er ook in de vroege middeleeuwen al handel werd gedreven tussen landen over de hele wereld. Er bestonden alleen nog geen vliegtuigen of auto's. Alles werd vervoerd te voet, met paard en wagen of kleine bootjes. Voordat dit almandijn in Friesland aankwam heeft het dus een lange reis gemaakt. Met heel veel tussenstops.

Meer informatie over de fibula van Wijnaldum is te vinden op:

<https://educatie.terpenenwierdenland.nl/dorp/wijnaldum/>

<https://www.friesmuseum.nl/en/collection/icons/the-fibula-from-wijnaldum/>

De onderstaande vragen gaan over het materiaal waar de fibula van gemaakt is en kunnen klassikaal worden gemaakt.

9.

Vraag: De fibula van Wijnaldum werd in 1953 op een akker gevonden.

Dit is een hele bijzondere vondst!

De rode almandijn was in de vroege Middeleeuwen heel populair voor sieraden.

Almandijn wordt gevonden in bijvoorbeeld India en in Pakistan.

Weet je ook in welk werelddeel deze landen liggen?

- Azië
- Afrika
- Europa
- Amerika

Antwoord: Azië

10.

Vraag: En nog een gokvraag. Hoeveel kilometer denk je dat het almandijn gereisd heeft om in Wijnaldum te komen? Toch zeker wel...

- 3.000 km
- 5.700 km
- 7.500 km

Antwoord: 7.500 km

Schrijf een kaartje over ons erfgoed!

> POWERPOINT SLIDE 16: Dijken

Tegenwoordig worden wij tegen de zee beschermd door dijken. We hoeven dus niet meer op een terp of wierde te wonen om droge voeten te houden. Deze bedijking begon rond 1100. Het land werd stukje bij beetje ingepolderd. Mensen konden nu ook op de lager gelegen delen gaan wonen. De eerste dijken waren maar 1,5 meter hoog. De sporen van de oude dijken zijn vaak nog te zien in het landschap. Het was nu niet meer nodig om de terpen/wierden op te hogen, deze groeiden vanaf deze periode dus niet meer.

Na de bedijking veranderde het landschap snel. De grond verzoette doordat de zee niet meer over het land stroomde. Hierdoor konden er bomen groeien en werden er grote stukken akkerland aangelegd waar allerlei gewassen werden verbouwd. De woonhuizen hoefden niet meer bovenop de terp/wierde te staan, boerderijen werden ook op het land naast de terp/wierde gebouwd. Hierdoor konden de dorpen ook langzaamaan groter worden.

De terpen groeiden na 1100 niet meer. Maar ze zijn er nog steeds! De oudste boerderijen zijn verdwenen. Mensen hebben nieuwe huizen gebouwd, weer gesloopt en nog een keer gebouwd. Zo veranderde de bebouwing steeds. Vaak staan op de terp/wierde in het dorp hele oude huizen. Maar deze huizen zijn veel jonger dan de terp/wierde.

Rond 1100 begon men ook met het bouwen van stenen kerken boven op de terp. Daarvoor stonden er vaak houten kerkjes. Zo'n oud kerkgebouw noemen we erfgoed. Erfgoed is iets wat oud en bijzonder is en dat je wilt bewaren voor de toekomst. Bijvoorbeeld omdat het iets vertelt over de geschiedenis. Of omdat we het heel mooi vinden. Maar niet alleen gebouwen zijn erfgoed. De terpen/wierden zijn dat ook!

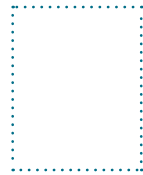
➤ **POWERPOINT SLIDE 17: Schrijf een leuk kaartje**

De laatste opdracht kan individueel worden gemaakt. Op pagina 8 van het opdrachtvel staat de vorm van een Ansichtkaart die door de leerlingen kan worden beschreven. Maar de opdracht kan ook worden uitgebreid. Bijvoorbeeld door de leerlingen elk een stuk wit karton ter grootte van een Ansichtkaart te geven. Eén kant kan dan worden beschreven, op de andere kant kunnen ze zelf een Ansichtkaart tekenen die past bij het verhaaltje dat ze hebben geschreven over de terpen/wierden. Ook kunnen ze een eigen postzegel ontwerpen: bijvoorbeeld met een gebouw, standbeeld of schilderij uit de eigen regio dat volgens de leerling ook tot ons erfgoed behoort.

11.

Vraag: Stel je voor dat je een kaart schrijft naar een vriend(in) die in het buitenland woont. En je wilt graag iets vertellen over de bijzondere geschiedenis van jouw dorp. Wat zou je dan schrijven over de terpen/wierden?

Schrijf je verhaaltje op het kaartje hieronder.

Kerdoelen

Kerdoel 48

Kinderen leren over de maatregelen die in Nederland genomen worden/werden om bewoning van door water bedreigde gebieden mogelijk te maken.

Kerdoel 52

De leerlingen leren over kenmerkende aspecten van de volgende tijdvakken: jagers en boeren; Grieken en Romeinen; monniken en ridders; steden en staten; ontdekkers en hervormers; regenten en vorsten; pruiken en revoluties; burgers en stoommachines; wereldoorlogen en holocaust; televisie en computer.

De meest relevante tijdvakken voor dit project zijn:

Tijd van jagers en boeren

3500 - 500 voor Christus

Het ontstaan van de terpen en wierden

Tijd van Romeinen en Germanen

500 voor - 500 na Christus

De tijd waarin de terpen en wierden bewoond werden

Tijd van monniken en Ridders

500 - 1000 na Christus

O.a. de Fibula van Wijnaldum en het woonstalhuis

Een toelichting is te vinden op:

<https://educatie.terpenenwierdenland.nl/overzicht-van-de-onderwerpen/>

Kerdoel 56

De leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.

Aansluiting bij regionale canons

De canon van Friesland

Venster 1 - De koe

circa 3400 voor Christus

De komst van boeren en koeien

Venster 3 - Hogebeintum

circa 600 voor Christus tot 1000 na Christus

Friesland in de terpentijd

Venster 6 - Friesland als Kloosterland

1100 - 1580

De glorie van de kloosters

Meer informatie op:

<http://www.11en30.nu/>

<https://www.entoen.nu/nl/fryslan/fryslan>

De canon van Groningen

Venster 1 - De eerste landbouwers

circa 3000 voor Christus

Venster 2 - Op zoek naar vruchtbaar land

circa 600 voor Christus

Venster 6 - Romaanse en Romanogotische kerkenbouw

circa 1100 tot circa 1400

Meer informatie op:

<https://www.entoen.nu/nl/groningen/groningen>